

VJERA JEDNOG NEVJERNIKA

Mijo Škvorc

SUMMARIUM: In concreta situatione mundi religiosa momentum et significatio atheismi crescit. Phaenomena irreligiositatis in diversos divisa typos (aristocraticum, democraticum, autonomum, scientificum etc.) ante catholicum diversa ponunt problemata. In propria genesi psychologica atheismus accusatione impugnat christianos qui Christi Evangelium ac ipsius Dei notitiam depravaverunt. Sed in articulo praesenti expositio minutior datur duorum operum quaestiones »atheisticae fidei et religionis« continentium. Auctori G. Szcsesny respondemus considerando significationem religionis in se, praesertim in quantum necessario ponit dualismum essentialem — binomisticum in homine et in mundo (materia — spiritus). Domino Jeanson noster articulus respondet quoad tria praecipua eius doctrinae capita. Ostenditur notio mysterii, quae hyperrationalismum auctoris confutat. Deinde notio vera Christi et hominis, quae contra eius naturalismum verum sensum christianismi et humanitatis manifestat.

PANORAMA NEVJERE

Nije riječ o »nevjeri vjernika«. Za tu »nevjeru« odgovaramo svi mi koji osjećamo teške prijekore pisca Bernanosa i zaoštrene napadaje nobelovca Camusa. Mi vjernici, koji se moramo udarati u grudi kao filozof Lacroix i isusovac Rahner. I naš Confiteor, razgoren na ustima Ivana XXIII i Pavla VI priznaje da je zbog naše nevjere ili iskrivljene vjere nastupilo ledeno doba i spustio se glacijar opće nevjere.

Ovo nije čas samooptužbe. Ovo bi morao biti trenutak dijaloga. Nama lekcije čitaju drugi. Mi bismo kao odgovor željeli izreći nešto bratski, i na razgovor pozvati i vjerne i nevjerne. Danas je to jedini izlaz, kažu mnogi. U pluralističkom svijetu dijalog zamjenjuje prijetnju, a praštanje osvetu. Planet je zaposjednut od oprečnih ideja i vjera. Svijet se izgrađuje suprotnim nazorima Sabor ozbiljno vijeća o općoj slobodi savjesti.¹ Nevjernici nisu iznimka, ko što su bili nekoć. Oni snose za budućnost odgovornost, ko što predlažu programe. Odgovaraju za dane koji nadolaze kao i vjernici. Grade novi svijet planovima, akcijom, uspjehom. Zele prokročiti stanovit put, zato masama šalju pozive da ih slijede. Da postanu nevjerne i da nevjerom ispune duše. Suvremena apostazija masa nije neki nerazumljiv govor. To je opomena vjernima da se zamisle i nevjernima da promisle. Pitanje je oštro, svakim danom izazovnije: Da li je život bez vjere, ko što reče G. Marcel, »irréspirable — takav, da ne da disati«? Ili je atmosfera nevjere — atmosfera oslobođenja?

Sadašnji je trenutak pogodan za razgovor, jer na obnovu ne misli samo svijet vjernika. I ljudi nevjere sve jače analiziraju svoju nevjeru. Najslavnija imena modernih nevjernika — Heidegger, Russel, Rostand, Szcsesny, Jeanson — traže izlaz. Rostand je priznao da je njihovo duševno stanje teško. »Da li vjernici osjećaju prisutnost Božju tako jako kao što nevjernici osjećaju njegovu odsutnost?« pita slavni akademik-biolog. O tome moramo voditi računa.

1. XIII shema (Crkva i svijet), shema o religioznoj slobodi, Enciklike Pacem in terris (vidi prijevod J. Turčinovića, str. 27.) i Ecclesiam suam (treći dio: Dijalog), svi postupci Sabora i napose posljednjih »otvorenih« papa Ivana i Pavla pozivlju na »razgovor« i s nevjernicima (uz potrebne kautele, dakako). Sastanci, kongresi, skupna djela, rasprave, iskreni razgovori (napominjemo glasoviti marksističko-katolički razgovor 25. III. 1960. u Parizu) pogoduju toj klimi.

Ako se vjernici pitaju zašto njihova vjera nije potpuna, i nevjernici se zapitkuju zašto nije apsolutna njihova nevjera? Možda se možemo više približiti i bolje razumjeti no što i slutimo.

Misli ovog prikaza htjele bi najprije otkriti pred nama panoramu nevjere; psihologiju i tipologiju nevjere s njenom genezom; »teologiju« i vjeru nevjere; i na kraju razgovor s nevjerom. Dakako, da je to težak zadatak.

Raspon suvremene nevjere

Nikad se valjda u povijesti ljudskog roda nisu nevjernici toliko bavili Bogom, a vjernici nevjernicima kao danas, reče netko. To je istina. Prilično shvatljiva. Nevjernici imaju iza sebe podulje povijesno iskustvo. Kako desetljeća promiču, biva im sve jasnije da se na praznom Božjem grobu teško izgrađuje sreća. Obilaze kao žalosni Nietzsche oko groba ubijenog Boga i sve jače plaču. Praznina duše i praznina svemira nije još nikoga utješila. Ako su željeli svijet bez razloga, dobili su svijet bezrazložan. Ako su htjeli čovjeka bez tragova Božjih, kao Comte, dobili su čovjeka što se iz vojništva ruši u ropstvo, kako napomenu Papini, a iz ropstva lako prelazi u kaos. Sivilo koje pada iza zalaza sunca prekriva neukusom sav život. Bez Boga je bilo moguće mnogo govoriti, ali je bilo teško sretno živjeti. Nevjernici to sve jače ispovijedaju. Samo kad biste upitali egzistencijaliste...

Vjernici opet znadu da su im nevjernici historijski suputnici. Partneri u teškoj igri života. Stanuju pod istim krovovima, bave se istim poslovima, muče istim brigama, umiru od istih mikroba. Ljudi su bez vjere — ljudi. Bića duhovna, određena za vječnost kao i vjernici. I sami često uzdišu za tim.

Ako ih želite pronaći, brzo smo kod njih. Raspon je nevjere danas gotovo nepregledan. Historijski — nevjera je začeta s prvim grijehom. Geografski — nevjera se prebacila preko svih kontinenata. Psihološki — nevjera je ušla u sve vrste duša. Sociološki — nevjera je zasnovala novi oblik svijeta. Nevjera nije iznimka. Rostenne piše da je ona »utjelovljena u našoj civilizaciji« i da njen utjecaj raste.² Mnogi dršću nad našim rodnom poput isusovca Naidenova, koji još prije deset godina reče da gotovo trećina čovječanstva ne osjeća religioznih problema i tajni. I makar su ljudi — sitni pod zvijezdama, stisnuti na zemlji, puni tjeskobe i straha pred smrću — najvećim dijelom skloni vjeri, nevjera ipak prestaje biti iznimkom etničkom i povijesnom. Povijest je sama promijenila boju. Iz podsvijesti i podsavjesti, iz aherontskih ljudskih dubina, nešto se pokrenulo i provalilo. Konstelalacija svijeta nije nalik na onu prije tri — četiri stoljeća. Rodio se i razrastao »moderni čovjek«, Camusov čovjek bundžija, s crtama Nietzscheova nadčovjeka, u kome žive »demoni«, ako smijemo vjerovati Dostojevskom. Čovjek nevjere zabacuje bez skrupula sve mitove, legende i bogove. Kuša to opravdati. Želi sebe objasniti. Mi to moramo čuti i slušati. Dok on sve glasnije iznosi uzroke svoje nevjere, sve točnije riše obrise svoje nove vjere. Mi to moramo uočiti. Kad na grobu vlastite sreće krikne i prizna da je duboko ranjen i nesretan, moramo ga razumjeti.

Tipologija nevjere

Nevjera je na svaki način teret i tajna i čovjeku nevjerniku. Jedva je može uhvatiti u određene linije. Nalik je na nestalni i nesigurni fantom. Skriva se iza predrasuda iz kojih se rađa. Rijetko progovara jasnim riječima. Ri-

2. P. ROSTENNE, *La Foi des athées*, Paris, Plon, 1953. str. 3. Misao p. Naidenova donosi i Canters u »Panorama savremenih ideja«, prijevod, Beograd, 1960. str. 366.

jetko se opravdava jasnim razlozima. Nikad se ne tumači do kraja. Željela bi zhrisati svaki misterij i ostaviti duši samo probleme. Ali se i sama ruši u tajnu, koja je tužna i puna prijetnje. Htjela bi nevjera postati poput vjere čovjekovim naravnim, spontanim i nužnim atributom. Želi pokazati kako i njeno korijenje raste iz dubine duha; kako je i sama urasla u svijet nutarnje slobode; kako se razvija u zamahu akcije i potpuno odgovara smislu povijesti. Tako gotovo u svim oblicima imitira vjeru. Služi se vjerskom frazeologijom — koja za nju postaje pomalo besadržajnom. Govori o savjesti i odgovornosti, o istini i laži, o dobru i zlu, o prolaznom i vječnom, o relativnom i apsolutnom. Odijeva se u strogu dogmatiku, stvara rastezljivu moralku, usvaja određeni ceremonijal, propagira bonton života kao i vjera. Time, dakako, i sami nevjernici dokazuju da su naše zajedničke krvi i duše, da smo iste naravi, jer za istim uzdišemo. Zato eto i možemo s njima razgovarati. I u njih, naime, »*naturalia durant* — što priroda donosi, ostaje i traje«.

Želimo li nosioce nevjere podijeliti i kategorizirati, ne će nam biti lako. Može se to izvesti umjetno i nategnuto. Lakše je u neke serije svrstati vjernike — u tom golemom panteonu svijeta — nego nevjernike. Znamo kako je p. Desquerrat u svojoj poznatoj knjizi »Religiozna kriza modernih vremena« donio spektar vjere — od potpuno ravnodušnih — do mistično raspoloženih vjernika.³ Nevjernici su neodređeniji. Otkako se svijet nevjere širi, on se u nedogled i dijeli. Nevjernike ne veže kao vjernike neka zajednička ideja. Njihova je snaga — vlastita domišljatost ili vlastita predrasuda. Zato sve upornije ističu svoje osobitosti i značajke. I ozbirom na vjeru, koju žele pokopati, i obzirom na druge tipove nevjere, koji ozbiljno konkuriraju. Ipak moramo nešto reći o tipovima koji se probijaju u masivu nevjere i nekako grupiraju oko sebe mnoge nuztipove.

Jean Lacroix obrađuje misterioznu problematiku nevjere u dva osnovna tipa.⁴ Opisuje ih gotovo jungovski. Ima, — veli, nevjernika introvertirano-teoretsko-aristokratskih. Ima ih extravertirano-praktično-demokratskih. Mi ćemo uz ovu bitnu podjelu vezati još neke sekcije nevjere prema krasnom djelu J. Vieujeana.

»Aristokrati nevjere« gledaju na vjeru s visoka. Smješakaju se kao stari Ksenofan, Epikur i Lukrecije jadnim bogovima, što ih ljudi smisliše prema svojoj slici! Uočiše spretno čovjekovu bijedu, da sve kroji prema svojoj mjeri. Dobro im dolazi nespretna misao apologete de Maistrea, da »i praznovjerje treba braniti kao predstražu vjere«, a ne meditiraju opasku Pascalovu, da »braniti vjeru sve do praznovjerja, znači—uništiti je!« Taj tip nevjere nazvao je aristokratskim Robespierre, dok mu je Renouvier dodao oznaku »prave znanstvene metode«. Priznajemo da i danas nevjernici mogu otkriti izoštrim okom i kritikom sujevjerne vjernike. Mogu se rugati njihovoj nakaznoj predodžbi o Bogu. Mogu filmirati njihov nelogičan život, koji parazitski vege-

3. A. DESQUEYRAT, *La crise religieuse des temps nouveaux*, Paris, Spes 1955. odmah u prvom poglavlju, govoreći o nejednakoj krizi religije i njenim nijansama. Vanredno prospektivno djelo za poznavanje nevjere i vjere u naše dane.

4. J. LACROIX, *Sens et valeur de l'athéisme contemporain* (u *Monde moderne et Sens de Dieu*, Paris, 1954, str. 40ss.) Slično ateizam dijeli i F. BORNE (*Dieu n'est pas mort*, Paris, 1956, str. 47). U djelu *L'Athéisme tentation du monde — réveil des chrétiens*, Paris, 1963, Borne piše članak *Sources et cheminements de l'athéisme* i u njemu veli: »Nevjera ima toliko različitih oblika, da je teško jasno odrediti bit — na dnu višeznačnu...« (str. 107.) — Vieujeu prikazuje redove »skeptika — nevjernika« u djelu »*La Religion vivante*«, Paris, 1958.

tira od savršene duhovne praznine. Na takovu tlu nametnici odlično uspijevaju! Proudhon je rekao da »čovjek postaje ateistom, kad osjeti da je bolji nego njegov bog«.

Aristokrati nevjere napadaju i katoličku apologetiku Boga. Čim katolički učenjak neispravno shvati pojam uzročnosti, pa opiše Boga možda fantastično, svakako neispravno, kao »prvu kariku lanca«, kao »Velikog Arhitekta«, kao »sahadžiju svemirske ure« (Millikan, Voltaire), potiče nevjernike na oštru kritiku. Uostalom, i kršćanin Marcel veli da je upravo kategorija uzročnosti, preuzeta iz prirodnih znanosti i prebačena na Boga, valjda glavno vrelo ateizma! Bog se na taj način »objektivira, postvaruje, šozizira«. Uklapa se progmatistički kao Jamesov »primus inter pares — prvi među podjednakima« u strukturu svijeta i ljudi. Dobiva ne samo naše pojmove i obrise, nego i okvire i mjeru. Kad uz to Boga zanosno slavi vladajuća klasa a vjeronauk se predaje masi i neukima, jasno da za izobražene duhove nastaje zabuna i sablazan, koja neizbrisivo traje.

Amo bismo morali pribrojiti s Vieujeanom tri lika nevjere: istraživače, znanstvenike i autonomne nevjernike. Istraživače ne susrećemo u buci ulice, nego u tišini laboratorija i učenjačke sobice. Nevjera jednog Joliot-Curiea, Rostanda ili Haldanea tumači se i »znanstvenim« razlozima. Oni se upuste u nevjeru u ime istraživačke slobode i želje, da dosegnu razloge svijeta u samom svijetu. Nitko ne sumnja u njihovo stručno poštenje i veličinu ni onda kad bacaju religiju i metafiziku u ropotarnicu misterija i tame. Za vjeru ne pronalaze strogih formula i iskustvenih dokaza, kao za gradnju mosta, nuklearnu zakonitost i let u svemir. Kvantni zakoni ne vrijede u svijetu Nadnaravnoga, stoga ovi znanstvenici misle da za njih ne vrijede neprovjereni zakoni nadnaravnog svijeta. — Njima su po koncepciji srodni »intelektualni nevjernici«. Nisu specijalisti kao znanstvenici, ali često godinama ispituju sve moguće vjere, uvijek s napomenom da moraju ostati vjerni razumu! Varaju se u metodi, ne u nakani. Žele vjeru provjeriti kao bilo koju drugu struku. Ako ne dohvate osjetno jake psihološke dokaze, vjeru odbacuju. To mogu biti u sebi ljudi vanredno poštenji, ispravni i čiste duše. Ko neki laički, nereligiozni sveci. Neki s vremenom gube smisao za Boga. Drugi naprotiv godinama nose otvorenu ranu i stalno traže. Znamo da mnogi, poput Bergsona, napokon nađu... — »Autonomni nevjernici« nalik su, u svom defetističkom raspoloženju, palom anđelu. Prisvajaju si prvo mjesto u svemiru. Žele biti nezavisni i sami sebi dostatni. Tu je duševnu strukturu opisao ne samo Max Stirner nego i Dostojevski. Njegove negativni likovi ne mogu priznati bilo koga nad sobom. Vjera je varka, jer je opljačkala čovjeka. Duh se mora prepoznati kao samostvaralac i nosilac vlastitih božanskih svojstava. Ako takvi skeptici spoznaju, da su u krletci egzistencije i da uzalud lupaju glavom kako bi probili na vječnu slobodu, padaju u očaj. Dobivate ateističke desperadose. Prevlada srce, slomi ih kakva golema kušnja. Jer su svjedoci zla i očaja u svijetu, ne dopuštaju Bića koje bi s neba bilo odgovorno za nepravde i strahotu na zemlji. Tako je protestirao Ivan Karamazov, tako je jaukao pisac Duhamel.⁵

5. Naša teodiceja većinom obračunava s ovom vrstom nevjere na akademskom stupnju. Na nju misle i članci o ateizmu pisani u katoličkim leksikonima (DicThC sv. I, stupac 2190—2210; Lexicon für Th. u. K. sv. I, st. 982—993). Sa »znanstvenicima« raspravljaju djela naših istraživača (Marcozzi, Russo, Teilhard...) i mislilaca (J. Dclaglande, Le Problème de Dieu, Paris, 1960. str. 146 ss. — M. SCIACCA, L'Existence de Dieu, Paris, 1951; CLAUDE BRUAIRE, L'Affirmation de Dieu, Paris, 1944. str.

Drugi tip nevjernika Jan Lacroix naziva vanjskim, demokratskim, političkim i pomalo »uličnim« tipom. Mogli bismo ovu nevjera nazvati za razliku od luksuzne nevjere — nevjeraom široke potrošnje. Nema tu odveć refleksije, ali je mnogo probojne i ostentativne sile. Na taj ateizam misli Maritain, kad govori o oluji nevjere koja se nadvija nad povijest.⁶ Njeni teški oblaci i plamene munje žele predočiti nešto apsolutno i zamijeniti Boga, tu povijesnu nemoć. Ta nevjera hoće da bude praktično pozitivna i da ispuni pokretom, radom i uspjehom prazninu, koja zijeva čim nestane Boga. Maksime su velike, zahtjevi integralni, postupak dosljedan. »Demokratski« nevjernik, okrenut prema budućnosti, smatra vjeru otrovom i opijumom za narod, nesretnom nadgradnjom nesretne ekonomike. Vjera je smrtonosno nutarnje otuđenje, koje čovjeka pljačka i ništi do srži. Jer je čovjek jedina pronađena vrednota, sve je drugo ili pod njim ili protiv njega. J. Y. Calvez u svojoj poznatoj kritici Marxa izveo je logično na svjetlo sve alienacije; pokazao je kako Marx od prve kobne zabune, ne poznavajući kao ni Nietzsche božanske jezgre kršćanstva, zamjenjuje u poraznom quiproquo kršćane i Krista! Kršćani su i bez Marxove analize mogli biti otuđeni pravoj vjeri i raskršćanjeni. Dok Isus Krist ostaje zauvijek neotuđen, duboko naš i sav Božji. Čak je i Blok u »Dvanaestorici« vidio kao i naš Kranjčević takova Krista na najvišim barikadama i prvim redovima novog poretka.⁷ Znamo kako Marxov rječnik plamsa od izraza »sloboda«, »slobodan«, »oslobođenje«. Slobodu je priznavao kao jedino plemstvo ljudske naravi. Kroz nju se čovjek očovječuje, prepoznaje, pripoznaje. Individualno i kolektivno. Povijesno i nadpovijesno. Ljudska je narav, shvaćena kao sve što imamo, nalik na pistu odakle se polazi na osvajanje života. Ona je put u praksu, opravdanje prakse, korekcija prakse. Prizna li čovjek nekoga, makar i najboljega, o kome bi nužno i zauvijek ovisio, prestao bi disati kao čovjek. Stoga naša sloboda, koju treba izboriti i čuvati uz najveću cijenu, ne trpi uza se nikakve Nadslobode, nikakva tutorstva, nikakve Providnosti. Bog nije samo neprijatelj. Naša sloboda i praksa jamče, da je Bog nemogućnost.

U tome je kao borac za čovjekovu slobodu na Marxa nalik čitav progresivni ateizam. »Čisti humanizam«, dosljedno proveden, do kraja ostvaren, na liniji »buržujskog kršćanstva« što ga je demaskirao Mounier, i na liniji humanitarne vjere, koju je razobličio Péguy, nužno otklanja Boga. Bog je snošljiv samo dotle, dok se u svima nije rascvala svijest zajednice, zajedničkog plana i moći. Čim se Bog ispriječi na putu, treba ga sa svom uljudnošću ili nasilno pokopati.

184 ss. — F. VAN STEENBERGHEN, *Dieu caché*, Louvain, 1961. str. 9. dalje; A. DONDEYNE, *La Foi écoute le Monde*, Paris 1964. str. 111 . . . — da druge ne nabrajamo). Malo je tko suočio vjeru i nevjera stvarnije i otvorenije nego Pascal u »Misljima« i Dostojevski u »Demonima«.

6. Uz Berđajeva, Schneidera, Fr. Heera, G. de Reynolda — Maritain natanko ispituje kako se je rodio, zanjihao i provalio orkan otpada i nevjere kroz pet posljednjih stoljeća — napose u Sredozemnom bazenu. Čim je, veli u djelu *L'Humanisme intégral* (Paris, 1936.) srušena zgrada Tomine zdrave misli i Bernardove zanosne vjere osobito Ockamovim nominalizmom, a to znači nepovjerenjem i u Božju riječ i u snagu razuma, sve se zanjihalo i počelo se rušiti. Descartes — Kant — Hegel — Feurbach — Nietzsche . . . samo su postaje na tom putu nevjere.

7. J. Y. CALVEZ, *La pensée de Karl Marx*, Paris, 1956. Tu se navode sva Marxova i neka Engelsova djela o religiji. Vidi naročito str. 52—102 (o vjerskoj »alienaciji«) i str. 536—555. (o nevjeri). Nešto o marksističkoj nevjeri možemo naći i kod nas (na pr. B. Bošnjak, *Socijalizam i religija*, u »Praxis« 1964., br. 2. str. 240). Glasovito djelo Gustava Wetter-a, *Der dialektische Materialismus* — opisuje razvoj naučne nevjere osobito u ruskoj socijalističkoj misli.

Pomislamo samo na Sartrea. Hegel je prvi posvetio formulu »da se čovjek pokazuje slobodnim i uzdignutim nad svaku prisilu time što može umrijeti«. To je dakako nelogično ponajprije što se tiče smrti. Sartre je bio logičniji, kad je ustvrdio da je upravo bit same slobode, čiste i nenatrunjene egoizmom, da bude drugarica smrti. Smrću se najsigurnije otvara put u Ništa, za koji jamči jedino čovjek. Samo iz čovjeka izvire svijesno ništavilo, tumači nam na nekoliko stotina stranica svoga djela *Biće i Ništavilo* taj nihilista. Nerazmjer između onoga što jesmo i onoga što želimo biti a nismo, pravi trajnu i neizmjernu pukotinu koja se pogubno širi, da nas očajne i tjeskobne napokon proguta. Sartre je kao nitko dosad naglasio dilemu: Ako postoji Bog, koji je Sve, čovjek se ništi. Ako čovjek stvarno izabere da postoji, Bog se ništi. U svakom slučaju Bog je neinteresantan, jer smo bespomoćno i proklete sami. Koegzistencija s Bogom i pojmovno se briše, jer nam je za naše pojmove dosta naše nevolje.⁸

Ovaj tip »buržujske nevjere«, koji uspijeva na ruševinama vjere, poprima razne nuzoblike. Javlja se kao tragična, ohola i ledena nevjera u Gidea; kao buna čovjeka prepuna apsurdna u Camusa; kao tugaljiva umjetnička negacija Malrauxova; uvodi je preko neke mistične erotike u svoj život »Božji udovac« H. Bataille; daje pečat zanimljivoj dekonverziji Simone de Beauvoir; šalja se u agnosticizam Merrlau-Pontya. Ako pustimo po strani nevjernike — aktiviste, o kojima znalački raspravlja Vieujean i epikurejce, koji su posljednji u redu vrijednosti, preostaju ljudi poput površnoga lorda Russella (površnoga, dakako, u pitanjima religije); i oni ozbiljniji, egzistencijalno izmučeni, poput Heideggera i Abagnana; te napokon pravi apologete nevjere kao Szczesny i Jeanson.⁹

Psihološka geneza nevjere

Nećemo s Mazziniem ustvrditi da je »prvi nevjernik sigurno bio zločinac koji je nijekanjem Boga želio ukloniti jedinoga svjedoka, kome nije mogao sakriti svoga zločina«. Istina je ipak da mnogi polaze u nevjeru sukobivši se sa savješću. Svećenici su kadikad naivni i odveć drzovito citiraju riječi jednoga La Bruyèrea, Rousseaua ili Chateaubrianda: Pokažite mi čista mladića ...! I Victor Hugo znao je u prljavštini ljudske duše naći dosta blata da zamračiti nebo i da se uprlja zemlja.¹⁰ Recimo najprije nešto drugo. Za mnoge duše ne-

8. J. P. SARTRE, *L'être et le néant*, Paris, 1943. Slavni pisac najjasnije iznosi svoje nevjerno uvjerenje u djelcu *Existencialisme est un humanisme*, zatim u dramama *Mouches* i *Le Diable et le bon Dieu*. O njemu su podrobne kritike ispisali ne samo Moeller i Be Bosdeffre kao literarni kritici, nego Marcel i Troisfontaines kao mislioci.

9. U nas je nevjerni egzistencijalizam najpreglednije obradio DR A. KUSIĆ (*Areligiozni egzistencijalizam*, BS, 1964. br. 1., str. 106—127). Pojedince odlično prikazuju Ch. Moeller u četiri krasna sveka *Littérature du XX siècle et le Christianisme* (1954—1960); A. BLANCHET, *La littérature et le spirituel*; P. H. SIMON, *La littérature et la grâce*; talijanski kritici u *Profili di scrittori*; mnogi pojedinci u monografijama ili neke struje ili neke filozofe. U nas je na siromašne nazore Russelove okretno odgovorio prof. J. JANZEKOVIC u *Nova pot*, 1961. br. 3—4. str. str 104—123: Zakaž Bertrand Rusel ni kristjan? Ovdje se nismo obazirali na opasni misaoni zavoj psihoanalize. Ona nije u prvom redu kritika vjere.

10. Među piscima koji brane »naravnu religiju i moral« prednjači J. J. Rousseau. Apologija vjere u njegovu Emilu (kao i u Jadnicima V. Hugoa) ipak je uvjerljivija od prikaza kojim Chateaubriand u *Geniju* kršćanstva pobija nevjeru. (Izuzeti treba njegov duhovit opis naše ljudske savjesti!) Sve te analize nažalost premalo računaju s — milošću!

vjera počinje u kolijevci. Točnije: prije njihova rođenja! U kući gdje je sve nevjerno, duša ne dolazi ni časkom do pravoga problema vjere. Iskonska i urođena težnja za vjerom i Bogom uguši se u mnoštvu bezvjerskih izreka i ideja. Ako potom nadode odgoj nevjerne škole, okoline, društva, kulturne sredine, radnog mjesta i javnog mišljenja, nevjera dobiva puno građansko pravo. Sve pogoduje nepovjerenju u vlastitu savjest i njene opomene, sve želi zamračiti obzor vjere, ako se slučajno negdje ukaže.

Ispitamo li slučaj duša iz vjernih obitelji, vidjet ćemo da proces otpada počinje kasnije. Može biti mnogo bolniji. Obično prve klice nevjere niču u školi i s pubertetom. Linija otpada nije jednostavna. U tu melodiju upada mnogo glasova. Nemar obitelji, utjecaj prijatelja i učitelja, štampe i drugih emisija, knjiga i parola ... a nada sve kritična i bolna rješenja onih prvih pitanja koja rastu s duševnim i moralnim problemima. Zamislimo si dijete kome je nevinost veliko blago, i kome se počnu rugati u času kad više ni samo pravo ne zna čemu čuvati čistoću. Sluša još uvijek opomene Crkve i srca. No kako strast jača, štivo podžiže, slike i žive nakaze zavode, to nutarnji otpor vidno slabi, provaljuje sve drzovitije neki nelagodni osjećaj, prve sumnje, sve jače odupiranje Zakonu, sve otvoreniji prkos, sve tjeskobnija odluka, da se napokon sve slomi i sruši ...¹¹

Nisu to nepoznanice. Opisuju ih i nevjernici. Nisu neobične pojave. Doživljuju ih i vjernici. Ima toliko nietzscheovskih ispovijesti, sve tamo od Augustinovih, koje priznaju da je napokon ono Oko iza oblaka, onaj neugodni sudac misli i djela, »natjerao« izmučena čovjeka da ga zaniječe. Kasnije će možda potražiti i formulirati dokaze kako bi osvijetlio i opravdao promijenjeno stanje.

Mnogo je zamršenije rasplesti tkivo nevjere u ljudi koji dođoše u negaciju religije intelektualnim putem. Ako prešutimo slučaj skrajnjeg pesimizma, zapravo voluntarizma kao u Schopenhauera ili von Hartmanna, gdje se sokratovsko zdravo mišljenje zamjenjuje iracionalnim osjećajem bunta, svi drugi intelektualni otpadi u nevjeru počinju tajnom vjere i bijedom vjernika! »Da smo mi kršćani, ne bi bilo nevjernika!« govorio je sveti Ivan Zlatousti. Da ljudi potpuno i iskreno dožive vjeru, »mystère terrible«, strahovitu tajnu, kako je nazva J. Rivière, najpotresniju tajnu susreta duha s Duhom, srca sa Srcem, života za Životom, osobe s Osobom, ne bi se mogli bez teretnog uvjerenja o krivici spuštati u ponor nevjere. Nešto u vjeri nije jasno, nešto je u njoj potpuno nejasno, nešto je u njoj kritično teško. Ne samo u svijetu tajne i obaveze, nego i u samoj objavi koja nam se pruža s dokazima i dolazi s uvjerljivom silom.

Eto nam slučaja pastorova sina Nietzschea, koji će s toliko bjesnila pljuvati po kršćanstvu ... ili mlade Simone de Beauvoir, koja prigovara svojoj obitelji da nije shvatila Leonovih socijalnih enciklika ... ili mladog Camusa, koji u Crkvi bogatih ljudi ne nalazi dovoljno brige za male ljude i za sve tra-

11. Kolikogod prigovarali suvremenim katoličkim romanopiscima, da odveć lako popuštaju nekom naturalizmu i češće iskrivljuju mistiku, to su njihovi psihološki uvjerljivi opisi vjerskog skretanja u nevjeru veoma značajni i duboki. Pomislimo koliko je toga izneseno u djelima G. Bernanos, J. Greena, Grahama Greena, H. Bölla, L. Estanga, A. Lesorta, J. Cayrola, E. Waugha i drugih. Možda je od svih njih najčešće hrptom između vjere i nevjere, morala i nepoštenja išao suptilnim zapažanjima akademik i nobelovac Mauriac.

gike ...¹² Njihova je okolina već davno raskršćanjena, anemična i mrtva. Ne može im dati žive i stvarne vjere. Kadikad može biti njihov put u vlastitoj njihovoj savjesti i opravdan. Jer to je buna razočaranog srca; to su ljudi koji ne vjeruju neuvjerljivim riječima niti ljudima bez najdubljeg uvjerenja. I Pascal je napomenuo da vjeruje samo onim svjedocima koji su za svoju istinu ugušeni u vlastitoj krvi.

Čim reflektivna duša stigne na to raskršće između bezživotne tradicije i kršćanstva bez prakse s jedne, a upornog i prodornog ateizma s druge strane, počne i sama tražiti izlaz u novi svijet. Ili kuša sama za se stvoriti svoj. Čovjek nije stvoren za ništa, on to dobro zna. Ako vjera bude samo prekrivalo Ništavila, nečega dotrajalog, pljesnivoga, truloga i mrtvoga ... ako Bog znači još samo jeftinu fintu i cimer za bezobzirno vladanje, kolonijalizaciju, buržujski lagodni moral ... ako je Crkva braniteljica zastarjelih uredbi, feudalnih koncepcija, minulih zasada ... onda i sam Krist, poetski možda čarobno opisan, i samo nebo, duši našoj tako poželjno, nemaju više privlačne sile. Magнетizam je religije više u ljubavi nego u samoj vjeri! Ljubav, izvirući iz vjere, mora život učiniti plodnim, određenim, žrtvovanim novom svijetu koji nadživljuje propast i nagrađuje muku.

Danas je mnogo otpada u nevjeru na socijalnom terenu. To bi bio znak da je izdaja vjernika kritična upravo na tome tlu. Kad bi se vjera pokazala kao jedino i teoretsko i praktično rješenje pitanja, koja se razgaraju planetom, nadiru sve jasnije u svijest suvremenog čovjeka, sve bolnije truju živce i sve nasilnije traže odgovore, tada bi se socijalna struktura našla brzo pod njenom egidom. Mistični Krist, čiji otajstveni organizam živi u svim svojim stanicama i svim kapilarama, morao bi otkriti sveopću budnu i ljubeznu Prisutnost. Inkarnacija Boga ne bi smjela biti božićni ukras, nego dnevna potreba. Križ ne smije biti strašilo, kao za Mereškovskoga, nego rješenje i sila Božja, kao za Claudela. Čitav Krist i neizmjerni Bog, za čitava čovjeka i za sve društvo, to bi bio jedini ustuk nevjeri, koja na račun starog truleža živi kao svaka biljka nametnica.¹³

Intelektualni nevjernici traže formule, da iskažu svoje uvjerenje. Barem neke razloge, ako već nema dokaza. Dokaza, naime, za nevjeru još nitko nije pronašao. Niti jednoga, koliko znamo. Ali razloga, nekih općenitih ili posebnih uvjerenja, koja opravdavaju novonastalo psihološko stanje — toga ima. Najveće kritike uma, vidjet ćemo kasnije podrobnije, pogađaju najveće Božje atribute. Njegovo sveznanje obzirom na predodređenje; njegovu ljubav obzirom na zlo i pakao; njegovu dobrotu obzirom na sirotinju i nepravde. Već sveti Toma, kako van Steenberger napominje, iznosi najdublje razloge, što ih nevjernici mogu podići protiv Boga i vjere. Za zmaja ne možemo reći da ga

12. »Dekonverzija« Simone de Beauvoir postade »klasičnim« primjerom. Zavodljivo je prikazana u prvom od tri autobiografska sveska. (Uspomene dobro odgojene djevojke, Zagreb, 1960. str. 136.) Na slijedećoj stranici napisala potresno priznanje: »Međutim se promijeni lice svijeta. Narednih dana nisam osjetila samo jedanput dok sam sjedila pred crvenom bukvom, strah pred prazninom neba. Nekoć sam se nalazila usred svijeta, u kome je sam Bog dao život, boje i svjetlo; sve stvari tiho su pjevuckale njegovu slavu. Najednom sve je ušutjelo ...«

13. Do sada Francuzi prikazahu najsmionije sve nevolje naše povijesti i naše kršćanske prakse. Sada je to postalo Confiteorom samoga Sabora. Na »Socijalnim tjednicima«, »Tjednicima katoličkih intelektualaca«, u raznim skupnim djelima i časopisima bude na taj način katoličku svijest odgovornosti, koja mora bez prestanka rasti. Kakve su samo prijedloge slali Ocima za Koncil (sjetimo se posebnih brojeva časopisa *Orientierung*, *Esprit* i drugih!)

apsolutno nikako nema ili da ga nije bilo. Ali iz nedostataka okamina zaključujemo da je zmaj izmišljotina . . . Tako i protiv Boga govori najprije nedostatak dokaza, da postoji. Zašto se jednom očito ne javi? pitaju mnogi. Kad bi bio, zar bi bilo u nama i oko nas toliko nebožanskoga? Ako jest, tada je uspio samo napola i nesavršeno kao i njegovo djelo. Osim toga, i to je valjda najvažnije što nevjernicima stavlja u usta Anđeoski Naučitelj, »omnia quae apparent in mundo, possunt compleri per alia principia supposito quod Deus non sit — sve se na svijetu može tumačiti drugim počelima, ako pretpostavimo da Boga nema«. Ne čudimo se, ako ti »drugi principi« prema farbi stoljeća dobiju nova imena. Prije su bili Atomi, Razum, Čovječanstvo, Napredak, Zakonitost i Određenost svijeta. Danas nam zvuče kao Besmisao, Slučajnost, Dialektički Razvoj, Megaevolucija i slično.¹⁴

No time smo stupili na samu granicu obrane svake moguće nevjere.

»TEOLOGIJA« I VJERA NEVJERE

Nevjernici žele opravdati nevjera. Moraju reći zašto bježe od glasa savjesti, zašto ne tumače reda u svemiru, zašto odbijaju od sebe vječnost. Dakako, danas neće opetovati svih apologetskih razloga Lukrecijevih. U prošlom je vijeku pokušao Feuerbach protumačiti svoju nevjera kao zaštitu integralne ličnosti, koja ne želi projicirati u mutno nebo najbolja svojstva i tako ostvariti ideju Boga, koji proždire čovjekovu osobnost poput vampira. Poznata su obražavanja vjere u nadčovjeka (Nietzsche), u čovjeka — jedinoga (Stirner), u »čovječanstvo« (Comte), u evoluciju (Darwin, koji — uostalom — nije bio nevjernik), u slučajnost (Le Dantec).¹⁵ U naše dane poznata je neuspjela auto-konfesija lorda Russella, tužaljka i agnostički »ignoramus« biologa Rostanda, dok svojim stilom i jasnoćom ne osvojiše simpatije dva djela, kojima posvećujemo nešto više pažnje. Jedno je izašlo iz pera poljskoga Nijemca Gerharda SZCZESNY-a, a drugo je napisao poznati moralista i Sartreov prijatelj Francis JEANSON. Oba pisca žele obračunati sa svakom vjerom uhodanog i starog tipa, napose s kršćanstvom, koje samo kvari zrak . . .¹⁶ I dok njemački radio-urednik Šćesni gleda nada sve u budućnost (premda podnaslov knjige glasi: Razmišljanja nekršćanina za ovaj trenutak), to je Jeanson posve nadvremenski uhvatio sam problem vjere i nevjere, te ga želi riješiti za sve savjesti i za sva vremena.

Prikazat ćemo kratko misli Šćesnieve (pišemo ime fonetski, jer je lakše), a potom ćemo odgovoriti na veoma zanimljive i teže primjedbe Jeansonove. Nisu to domišljaji od nas daleki. Te se misli nalaze u tolikim glavama naših suvremenika kao obrana njihova nevjernog vjerovanja.

14. S. th. I, q. 2. a. 3: Utrum Deus sit? Kao uzorak svih poteškoća obzirom na dokaze o Božjoj egzistenciji donosi Van Steenberghe (Dieu caché, str. 13. ss).

15. »Dramu« i peripetije novijeg ateizma veoma umno izlaže H. de Lubac, *Le Drame de l'Humanisme athée*, Paris, 1945. Prije no što ga suoči s »prorokom« naših dana Dostojevskim, de Lubac je ateizam vezao uz tri glavne ličnosti; Feuerbacha — Nietzschea i Comtea. Čini se — po utjecaju navedenih nevjernika — da je taj izbor opravdan. I danas uglavnom svijet prelijevaju tri struje iz njih potekle: nevjera marksizma potječu od Feuerbacha — egzistencijalizma od Nietzschea, a liberalizma od Comtea.

16. GERHARD SZCZESNY, *Die Zukunft des Unglaubens*, P. List Verlag, München, 1958. (Djelo je veoma pregledno i jasno prikazao MM. u Nova Pot, 1960. br. 7—8. str. 365. ss. Uglavnom ćemo slijediti taj prikaz.) FRANCIS JEANSON, *La Foi d'un incroyant*, Paris, Le Seuil, 1963.

»Budućnost nevjere ...«

Nije ta knjiga ogorčeni napadaj. Nije neprijateljski intonirana. To je, veli jedan recenzent, iskreno i smireno djelo čovjeka koji priznaje da je po prirodi religiozan, da ne želi nikakve nove konfesijske vjere, niti smišlja originalni sistem o čovjeku i životu. Priznaje se socijalistom, ali ne dijalektičkim materijalistom.

Šćesni gleda otvoreno u stanje kakvo jest. Nevjera je, kaže, pojava općenitija od vjere, samo si ljudi nisu toga dosta svjesni. Ako je što od vjere ostalo, životari bez prvobitne religiozne dinamike, kao površna i gdjegdje privilegirana konfesija, bez dubljeg utjecaja na javni život. Kršćani ne odgovaraju više uvjerljivo na strašna pitanja: Odakle, kamo, zašto i kako? Sami se ruše u Du Bois-Raymondov »Ignoramus et ignorabimus«, u bezdan nihilizma, osobito u moralnom životu. Ali na postavljena pitanja ni nevjera ne može ništa odgovoriti. Nevjernici nisu u moralu ništa bolji od vjernika. Nisu otkrili smisao svijetu, niti su dosad mogli popraviti čovjeka.

Prva golema izdaja kršćanstva bila je: transcendiranje Boga. Bacanje Boga izvan svijeta. Uskotračne misli o njemu i dopuštanje da do njega mogu samo izabrani. Dvije fantazme: da je Bog van svjetskih granica i da se povremeno svijetu javlja, iznakaziše čovjekov duh. Zatvorio se normalan put prema filozofiji (što ga u svojoj filozofskoj vjeri želi otkriti Jaspers), prema znanosti (za čim žudi Rostand), prema prirodi (za čim uzdiše sva moderna znanost). I time se rodio nesretni metafizički dualizam: svijet — Bog, materija — duh.

Kršćani su uništili smisao za univerzalizam u pravom monističkom značenju. Obratilo se masama i nesretnicima, koji vazda čeznu za transcendentnom utjehom. Zato je pružilo »milost« nezalicama i patnicima. Potisnute su i skućene čovjekove sile, ljudski zdravi Ja, čovjekova uloga u svijetu.

Danas ljudi ne bježe u »poganstvo« samo radi lakšeg puta. Tu im se pruža prilika da isprave i dotumače zlo dualizma; da doznadu i usvoje temeljno jedinstvo svega što jest. Dualizam smijemo dopustiti jedino između spoznatoga i nespoznatoga, a ne između zemaljskoga i duhovnoga. Ali nepoznato nije nikad nešto izvan svijeta, nego samo izvan svijesti i izvan iskustva.

U tome i jest najteži sukob s kršćanstvom (pa i s drugim religijama): ono je gurnulo našu misao prema nekoj lažnoj sigurnosti. Isprsililo se kao da će nam riješiti i otkriti Sve! A čovjeka je nadarilo monomanijom, neurozom i nemirom. Čovjek se nije pronašao, nego još strašnije otudio sebi i sebi sličnima. I svi kasniji nadomjestci (»Ersatz«) religije padoše u iste mreže. Objektivisti su čovjeka pribili na križ svojih znanstvenih formula, preko stručnih znanstvenih procesa. Subjektivisti ga razapinjau na tisuću muka — tuđih domišljaja, stranih doživljaja. A čovjek?

Šćesni bi želio govoriti kao čovjek. Kao Svatko, Jedermann. Ni ekonomika, ni nacionalni mitovi, ni očaj egzistencijalista, ni literatura ne mogu riješiti Čovjeka. Ne mislite, kaže, da su nas išta bolje obdarili ljudi apstrakcije ili neprijatelji apstrakcije. Prvi zaboraviše stvarnost, ukoliko je spoznata i domišljena; drugi opet stvarnost, ukoliko je možemo spoznati i domisliti. Jer čovjek nije samo ono što jest, nego i ono što misli da jest. Marx je dobro vidio da naša bit određuje našu stvarnost i našu svijest. I jer možemo čovje-

kovu bit projicirati u budući progres, čovjek neće zanijekati svaku vjeru. Morao bi jedino odnekud iskopati novu, svoju, koja bi opravdala takvu njegovu bit. On će, budimo sigurni, čim si urazumi duh i očisti se od primjesa, otkrivati iza ograničenosti Beskraj. Vidjet će da je spoznato samo staza u nespoznato, da je ograničeno dio bezgraničnoga, a sam razum svjetlo zrcalo i posrednik kozmičkih procesa. I kako se sva spoznaja vrti kuglom svijeta, izvan svijeta ničega nema. Svijet se samo produžuje, proširuje, i takav otkriva. Fizika je put u metafiziku, ako nam je baš do tog izraza; no onda je metafizika samo jezgra, ono dublje i još neviđeno u samoj fizici. I naš je duh prema tome samo dio kozmičke stvarnosti. Kršćani su smrtno sagriješili izbacivši duh u neki »duhovni« svijet, različit od svemira.

Protiv monizma kršćani su postavili tri jaka stupa svoga uvjerenja. To su vjerske istine o besmrtnosti, o slobodi volje i o osobnom Bogu. Kant je, znamo, shvatio upravo ove »hipoteze« kao postulate, nedokazane i nedokazive postulate »praktičnog« razuma. Šćesni nadodaje da su baš ta tri stupa kršćanske ideologije poljuljana. Čovjeka više ne gledamo preturena u nepoznati svijet besmrtnosti, jer ga vidimo učlanjena u historijski niz i razvoj. Sloboda nije metapersonalna odlika, nego prirodni proces da se pojedinac digne od životinjstva u višu moralnu sferu. Ali ona ostaje zauvijek svjetsko-materijalna. Proces prirodnog razvoja, veli sva znanost, dinamičan je, jednolinijski i monistički određen. Unutar njega Bog bi bio »prsten razvoja«. Ako ga zamislite kao početak ili svršetak te kozmičke oluje, nikako neće biti izvan nje.¹⁷

Čovjeka, eto, razumijemo samo u otkriću općega dinamičnoga procesa. Do njega se je svijet penjao i dizao stepenicom evolucije. U njemu se javlja kao težnja višem, kao nužno prerastanje sadašnjega zadatka i stanja. Čovjek mora uočiti svoje horizonte i doprijeti smiono do svoje jezgre, koju su prekrile i zamračile stare mitske, filozofske i religiozne ideje. Moral, na primjer, ne smije ubuduće motriti pod stigmom i prijetnjom nekakva nepisana zakona. Mora ga objasniti kao izraz antropologije, koja se rodila spontano iz biologije. Samo tako idemo u svijet savršenijega i uklanjamo se padu u nihilizam.

Ni Isus ni Pavao, na žalost, nisu čovjeka popunili, nego nadvladali. U ime daleke apsolutnosti, u ime nekoga izvan čovjeka. I time su, ma koliko inače plemeniti bili, uništili našu spasonosnu relativnost. Sad nanovo spoznajemo kako je život sam po sebi vrijedan; kako naše bivovanje vodi do same biti. Naša je naime bit da bivamo, a ne da statički jesmo. Čovjeka treba hrabro uputiti na zemlju — ko što učiniše Nietzsche i Gide. Zemaljske će odluke donijeti barem nešto neba!

Auktor zaključuje da bismo mjesto kršćanskog ili kakvog drugog vjerskog privilegija trebali uvesti smisao za »pluralističko« društvo i nazor na svijet. Zbog toga ne bi trebalo napadati kršćanstvo, nego »osmisliti« i osvijestiti kršćane. Neka budu religiozni i neka žive koegzistentno. Njihova će religija biti baš to čovječstvo, koje se upoznaje sve bolje, čovjeka kuša »usvemiriti« sve jače, ukorijeniti ga kao jedino biće koje u sebi i u svemiru stvara i odgovara.

17. Ne smijemo Šćesnieva »svemirskog« Boga shvatiti kao Teilhardovog Boga — koji je od svijeta bistveno različit, i svijetu potreban kao Alfa postanka i Omega svrhovitosti. Uostalom, Božja »imanencija« u svijetu i »transcendencija« nad svijetom ne određuju se kvantitativno i prostorno, nego kvalitativno i bistveno.

Naš odgovor Ščesniu

Mnogi su Ščesniu odgovorili. Neki veoma spretno. Ne možemo ispisivati svih protuteza, koje ruše Ščesnieve najkrutije zaključke u prah. Tako je publicista Walter Dirks priznao poštenje njegova ateizma, a potom nanizao pet udaraca na buduću »religiju« svijeta. Ščesni ne zna što je misterij, a precjenjuje znanost; podcjenjuje smrt i posmrtni red; ne razlikuje Božje i ljudsko u kršćanstvu; ne shvaća Utjelovljenja, kao most između neizmjernoga i ograničenoga; ne vidi pravo puta u budućnost. Švicarski katolički teolog Brändle odgovorio je Ščesniu kao moralista. Kako su Ščesnijeve ideje u srodstvu s Rostandovim i Hesnardovim, to je Brändle svima pokazao da je temelj naše moralnosti u nama samima, dok je njen vrhunac u uskoj vezi s Bogom. I bečki povjesničar Fr. Heer uhvatio se u »koštac« sa Ščesniem. Napisao mu je šest pisama, na koja je auktor odgovorio. Tu je riješeno mnogo toga, a dakako i mnogo toga prešućeno. Osobito je važno kako je Heer tumačio poziciju kršćanstva prema sadašnjem i budućem svijetu, ukoliko je nosilac svježeg i nenačetog dinamizma. A još više, ukoliko kršćanstvo znači Krista, a »kršćani« često samo svijet.¹⁸

Mi bismo kratko rekli ovo: Knjiga je svakako veliki Memento. Kršćani moraju znati da je srušen njihov »krscanski« srednjevjekovni monoblok, da je stignut njihov izvanjski utjecaj na povijest i njeno kretanje. No pitanje se ne vrti zapravo oko toga. To sve mogu biti i jesu vanjske formulacije života, koje često veoma slabo i nesavršeno otkrivaju samu bit vjere. Nama je Ščesni drag, što je iskrenošću pomogao da ispravnije dogledamo svoje stanje. Ali ne smijemo zbog nekog sazajenja prešutjeti njegovu najtežu i neoprostivu zabludu. U njoj pocivaju sve ostale. To je zablude monizma. Mi je suzbijamo i kod svojih ljudi, od Skota Erugene do Theohard de Chardina. Ne možemo je odobriti ni misliocima s druge strane buda. Ona je neispravna i protiv se nasem najosobnijem i najosobnijem iskustvu. Dinamizam i evolucija svemira, koju vedro popisujemo, ne uključuje u svoje krilo transcendentne Stvarnosti kao nesto nepoznato. Svijetu se javlja stvarno i svakodneвно duh na djelu, duh u svojim aimenzijama i rasponu, duh od početka našeg opstanka, od sukutjenja i transvala još dajje ... — duh koji ne nalazi kolijevke u nepoznatoj strukturaciji materije. Taj duh, dignut nad elemente i nad trajanje, daje sprovedu nist i pecat svemu materijalnom svijetu koji je bez njega savršeno neshvatljiv, čemu se toliko čude moderni istraživaoci. Taj duh, otkrice sama sebe po samom sebi, ne svodi se ni na jednu mjeru kozmosa, ni na kakve kvante, ni na koju energetsku snemu svemira. Njegova sloboda nije samo rast po zakonima biologije. Ona se može diti i protiv tin zakona, pa nam se na mahove javlja kao princip sintropije protiv nacela entropije, kako je već za pojavu života govorio Fantapic. Nas duh, ako ga dobro smotrimo, ako čujemo što o njemu govore stručnjaci poput slavnog neurofizijologa Chaucharda, ima svoje distance, kvalitativne; i svoju težinu, u svijetu istine i dobrote; i svoje norme, u svijetu savjesti; i svoj put, u filozofiji, religiji, umjetnosti i moralu. Uzmimo samo ono najjednostavnije, pa da nam taj presudni duali-

18. Sadržaj odgovora donosi M. M. u NOVA POT, I. c. 375 ss. Walter Dirks debatira sa Ščesniem u svojoj reviji Frankfurter Hefte, 1959. siječnjaški broj; M. Brändle u časopisu Orientierung od 15. X. 1959; dok je Fr. Heer zajedno sa svojim subesjednikom izdao svih 12 unakrsnih pisama pod naslovom Glaube und Unglaube, München, 1959.

zam: duh — materija, bude jasan. Za animalnost i biologiju, za kvante i energetiku sasvim je sporedno da li ja izreknem pred nekim izborom ideje, sistema, života, žrtve, religije, Boga riječ Da ili Ne, Oui ili Non, Ja ili Nein! Potrošak je energije u mojim stanicama i neuronima isti, ali nije otvoren isti put i isti svijet mojim idejama, odlukama, nazoru i životu.¹⁹

»Vjera jednog nevjernika«

Mnogo oštrij i u izvodima, mnogo ironičniji u stilu začinjjen tvrdoćom i stanovitom odbojnošću, piše Francis Jeanson. Knjiga, malena, ne baš velika obujmom, skrila je u svoja tri poglavlja i zaključak valjda sve prigovore sve dokaze i doumke, što su donekle vrijedni i izneseni protiv svake vjere, napose protiv kršćanstva. Drugi i treći dio obračunava samo s kršćanina. Raspravlja o dogmi Utjelovljenja i o kršćanskom moralu. Ne možemo se na te dijelove obazirati, jer bi to bila nova i golema studija.²⁰ Recimo najkraće samo to, da Jeanson izbjegava — stvarnost. Mi ponajprije moramo priznati ono što jest. Zatim treba tumačiti kako to jest i zašto. Jeanson počinje s predrasudama. Niječe činjenice, ako mu je potrebno, prema starom racionalističkom načelu: Tim gore po činjenice! Ako je Krist historijski zajamčen, u što ni on kao ni najgorčeniiji dušmani kršćanstva ne sumnja; ako je Kristov život jedinstvena iznimka u povijesti roda, jer ne nosi samo crte autentična čovjeka, nego veličinu iznad svakog drugog čovjeka, tada se moramo sukobiti s pitanjem: koliko ćemo vjerovati Kristovoj iskrenosti i pokloniti se njegovoj izuzetnoj svetosti? Slične se refleksije nameću i obzirom na kršćanski moral. Mi nikada nismo branili kao nešto sveto i kreposno historijske propuste kršćana. Ali smo uvjereni da je Krist donio vrhovni kodeks čistoće, pravde i ljubavi. Uostalom, to priznanje može svatko čitati na kraju Renanova Isusova života. A Renan je nijekao Kristovo Božanstvo.²¹

Razgovor treba povesti o prvom dijelu knjige. Auktor stavlja uznosito i mrvu porugljivo naslov »Bog-Pojam ili Evanđelje po svetoj skolastici«. Time naznačuje ton svoga prikazivanja. Bit će to stalno podrugivanje. To još ne bi bilo najgore. Tako bi otkrio samo svoje srce. Poglavlje vrvi otvorenim nelogičnostima. A tu se portretira jedan duh.

Pročelnu riječ preuzima od Péguya. »Vjera, to me ne čudi, veli Bog. To nije ništa čudno. Dovoljno blistam u svome stvorenju!«²² Jeanson u ime svih koji u redu ne vide Aristotelovog Mudraca, niti kroz relativno dolaze do Apsolutnog, niti u započetom traže Početnika, ni u pokrenutom Pokretača, ni u duhovnom Vrelo Duha, hladno odgovara: Mene to čudi! Vjera me čudi! Na to ga, nastavlja, nagoni višegodišnje nutarnje iskustvo i razmišljanje. Razgovarao je s ljudima koji drugačije misle. Čitao je njihova djela i slušao oštroumne debate. Sad bi želio iz svega toga izbiti bitno, neku kvintesencu, i osvjetliti razloge svoje nevjere.

19. Cit. BOSIO u Civ. cat. 4. X. 1947., str. 36. (L'Unità dell' organismo vivente). P. CHAUCHARD svoje misli iznosi u brojnim knjigama (*Le Cerveau humain, Le Cerveau et la conscience, Morale du Cerveau*), a sve je sažeto prikazano u posljednjoj zanimljivoj knjizi *L'Homme normal*, Paris, 1964. str. 119. ss.

20. Nije se digao ni pedlja nad prigorore, kojim kršćanstvo zasuše Drews, Couchoud ili od starijih Strauss i Reimarus.

21. Posljednji obračun s Renancem, Revilleom, Straussom i drugim racionalistima imamo u klasičnom dvosvečanom djelu L. DE GRANDMAISONA, *Jésus Christ*, Paris, 1929. Osobito II svezak. Slično RICCIOTTI, *Vita di Gesù Cristo*, Roma, 1942. prvih nekoliko stotina stranica.

22. CH. PÉGUY, *Le Porche du Mystère de la deuxième Vertu*.

Možda je u cijeloj knjizi najjači i najzanimljiviji Uvod. (Dok je najslabije poglavlje ono o Utjelovljenom Bogu). Uvodne riječi nabrušenim nožem režu u živo. Mjesto raznih izmišljenih vjerskih i filozofskih Apsoluta, Jeanson stavlja na fasadu svoje misli duboko zasnovani i naširoko shvaćeni relativizam. Relativizam svijeta i svega u svijetu. Ono, što ljudi izdižu nad svaki stvarni bitak kao nekakvo Sve (ili Jaspersovo Sveobuhvatno?), za nj je najneodređenije. Obzirom na čovjeka to bi bilo ništa. Čovjek može na to uperiti svoju misao, ali ne može toga domisliti, nadmisliti niti misaono svladati. Pipaljke duha ne dotiču ničega, što bi se javljalo kao Posljednje. Čovjekova je misao obzidana previsokim zidom, skućena u odveć uskom zatvoru, a da bi mogla reći išta o onome, čega ne zna. Ono, naime, što spoznajemo porazno je usko, relativno i nestalno, i ne otkriva nam ničim i nikako Apsolutnoga.²³

Priznaje doduše, da je nešto vanredno zanimljivo, što se usred svijeta otkrivamo kao Dar. Kao danost. Kao činjeničnost. Raspoznajemo se jasno kao opstanak u Svemu što jest. Ali to je ujedno i sve što spoznajemo! Da li je nužno, pita nas, zapitkivati, domišljati si i govoriti nešto o Darovatelju? Kakav bi to bio Davatelj i Darovatelj? Možda Stvoritelj? To znači: Biće potpuno odijeljeno od svoga dara, da se ne bi moralo i samo smatrati darom? Jer, kaže doslovce, »biti stvoren znači biti bez odnosa sa svojim Stvoriteljem«. ²⁴ Ova je izreka, koliko smo mogli razabrati, upravo fatalna, za Jeansonu bitna kao neki ključ njegove nevjere. Ona je ujedno temelj njegove vjere. Priznaje kao svaki dosljedan egzistencijalista, da ne shvaća svijeta koji nije stvoren. I nestvoreni svijet, kao i stvoreni, ostaje za nas apsurdan. Ali, kaže, zar išta dobivamo, ako tajnu s ovoga svijeta i bića u njemu pretvorimo u drugi, onostrani, još tajniji i nepoznatiji svijet, koji za nas iskustveno nikako ne postoji?

Time je »osvijetlio« samo pitanje koje ga bistveno i strasno muči.

Zatim želi odgovoriti nekim »naprednim« vjernicima, koje optužuje s prikrivena »modernizma«. Duhovito ispisuje par citata iz jedne neduhovite knjige, izdane 1952. Na kolac natiče teze naše obične teodiceje. »Opstojnost svijeta zahtijeva Stvoritelja ... Red u svijetu nije dozrio iz slučaja ... Ako dobro razmišljamo, možemo ustvrditi da Bog jest, jer je — sam po sebi Biće u najodličnijem smislu, par excellence — dao egzistenciju svim bićima ...« Uglavnom, ko što mi to tumačimo i djeci i odraslima i svima. Takve su izreke, veli, rekvi-jem otpjevan Bogu. Ko da ih je govorio Nietzsche. Bog je mrtav, u to vjeruju i sami vjernici. No da ipak uzmognu vjerovati, mora u pomoć priskočiti teologija. Ona će ga pokušati uskrisiti i umjetno oživjeti.

Četrdeset teških stranica

Četrdeset najmučnijih stranica čitava djela. Ne znam da li ih je Jeanson lako pisao, kad ih mi jedva jedvice možemo čitati. Ali moramo, nema druge. U njima se javlja sva jakost i sva slabost nevjere, za koju Pascal reče da je snažna samo do neke mjere.

23. Nije to zdravi relativizam, što ga zgodno riše LECOMTE DU NOUY u svom djelu *L'Homme et sa Destinée*. Njemu je čovjek nalik na mikroba, koji stisnut u nekoj rupici na koži jednog slona misli, da je opći potop, kad se slon u vrućini kupa i prska vodom ... Ali du Nouy ne kaže, da je time zatvoren put u Nepoznato, ili da Boga ne možemo spoznati.

24. NAV. DJELO, str. 14.

U prvoj će rundi obračunati s našim zajedničkim Učiteljem bratom Tomom Akvincem. Dokazat će, kaže, da teologija kako je shvaća prvak skolastike ne može biti znanost. Znanost vazda probija kao spoznaja iz nekih sigurnih principa. A principi teologije niti su sigurni niti jasni, jer se ne pronalaze svjetlom razuma, nego se nameću od Nepoznata Bića. Čim ste povjerovali da dolaze iz Božje istine i neprevrtljivosti, zaniijekali ste znanost. Teologija ne može biti znanost, jer se temelji »na načinu spoznaje koji joj je savršeno tuđ, heterogen«. Ukratko: »Ili je znanost objava ili je djelo razuma: u drugom slučaju objava nikako nije znanost (jer se ne temelji na razumu); u prvom slučaju, objava bi morala biti jedina znanost, ona je Znanost, a sve je drugo brbljanje.«²⁵

Red je da Jeanson protumači svoj Uvod.

Govoreći spinozistički (more geometrico) moramo reći da je put našeg uma u beskraj, put prema nekom izjednačenju. Kružnica se u neizmjernosti širi i postaje sve većma nalik na pravac. Pravac opet kao da je infinitezimalni dio nekog beskrajnoga kruga. — Smijemo to prebaciti na Boga. Što je Bog u posljednjoj analizi i na skrajnjoj liniji? Čisti subjekt? Ima li bića, koje bi bilo osamljeni »Čisti Subjekt«? Kako da ga odredimo? Negacijama? To je najobičnije. Bog nema, velimo, ništa niti onako, što i kako imamo mi u svijetu dnevnog iskustva. A ipak vjernici tvrde da je Bog apsolutno pozitivna Zbiljnost. Po čemu? Odakle znamo da ima nešto, čega mi nemamo? Ako je on čista Zbiljnost, tada smo svi mi sve više njegova negativnost i protivnost. Ako je on ideal, idealnost je dobio od nas. Ako je zbiljan, to svakako nije za nas. »Ako je Bog shvatljiv, ne opstoji; ako postoji, mi ga ne možemo shvatiti...«²⁶

Vjernici pribjegavaju dijalektici kao zaštitnom zidu. Isusovac Daniélou i protestant Barth opetuju pascalovsku izreku, naučenu još od Augustina, da »samo Bog može dobro govoriti o Bogu«. Origen je pače mislio da je opasno reći o Bogu bilo šta. Bog je, naime, »sve što jest i ništa od onoga što jest«. Tako barem Pseudodionizije. Ako zbilja o Bogu ne možemo ništa reći; ili možemo s Tomom kazati samo što nije, a ne što jest, zašto se o njemu toliko piše? Zašto p. Daniélou govori o »Nerazumljivome radi kojega je sve razumljivo«? Ako o njemu ne možemo reći ništa, a smijemo tvrditi sve — gdje je istina? pita Jeanson. Ili u ljudskoj pravjekovnoj logici nešto nije u redu...²⁷

Rasprava se nastavlja ovako: Želiš li razmišljati, moraš se služiti razumom. Ne shvaćamo ništa, što je neshvatljivo. Princip shvatljivoga može biti i mora biti nešto shvatljivo. Apsolutnih suprotnosti nema i ne može biti, veli pisac. Sve se mora svesti na nazivnik bića, i dijalektika je moguća jedino u krilu stvarnosti. Stvarnog svemirskog opstanka. Tu pronalazimo suprotnosti koje se rješavaju — ali na istom i jednoznačnom terenu. Između Boga, naprotiv, i nas morao bi zijeovati nemoguć prepad. (Jeanson zaboravlja analogiju bića!)

Pitanje zaoštava. I to zbog odnosa među svijestima. U nas može prodrjeti samo ona svijest koja nosi neko svjetlo i javlja se u svjetlu. Mora biti ne samo svijest, nego shvatljiva svijest. A Bog to nije. Što je u sebi, da li je ipak

25. IB. str. 22—23.

26. IB. str. 24.

27. J. DANIELOU u svome djelu *Dieu et nous* (Paris, 1956) obrađuje par veoma važnih tema. Nažalost pri ruci nam je samo njemački prijevod (*Der Gott der Heiden, der Juden und der Christen*, Mainz, 1957.), gdje su glavne misli ove prepirke sadržane u poglavlju *Der Gott des Glaubens* (nav. dj. str. 78. dalje).

neko svjetlo, ne znamo. Za nas je neshvatljiv, i to je važno. On je Tajna i Ključ, ruga se Jeanson — Ključ Tajne i Tajna Ključa!

Dodajte Daniélou-ovu izreku da metafizički problemi otvaraju i zatvaraju obzorje metafizike. Da je stoga i razum prisiljen metafizički misliti, jer ga čudni vihor nepoznatoga vitla na beskrajne poljane ... A problem slobode opet javlja, kako je čovjek slobodan, dok bi ipak Bog bio pravi uzrok svega ... Mi bismo, biva, djelovali, a Bog bi izvodio! To je, priznajemo, i za najbolje vjernike misterij. Tko će ga riješiti? (Jeanson zaboravlja razliku uzroka obzirom na esse i fieri, jer Prauzrok daje nam bitak, a drugotni ga uzrok samo mijenja).

Upitate li razum, što mu donosi spoznaja Boga? šutjet će u neprilici. Da li ta spoznaja razum ograničava ili ga širi? Da li stoji postrance i spada u neki posebni poredak? Možemo li o Bogu reći »neizmjerljivo mnogo toga«, makar za pravo ne mogli kazati ničega, kako piše Daniélou? Jeanson predbacuje svome protivniku da nikad ne će riješiti aporija između Božjih atributa, kao što su »biti od sebe — aseitas«, i »biti u svemu — imanentia«; ili: duh u svim tjelesima nepromjenjiv a ujedno duh u pokretu; duh, u kome bi na najviši način sve opstojalo (surexiste), a on se ne bi ni u čemu javljao! Kušamo o njemu govoriti, a on ko da »izmiče i bježi« iz svake riječi ...

Nadolazi pasus manje logičan no što je duhovit. Prigovara Daniélou-u da terorizira vjernike pravim nasiljem. Kuša nevjernicima sinusoidom razuma i doskočicama dokaza dočarati Boga; a vjernicima tumačenjem objave želi otkriti sadržaj koji ostaje misteriozan i neprotumačiv. Pater mu je smiješan kad štiti nutarnju sigurnost koju pruža vjera. Kad zahtijeva stalnu vezu s Biblijom. Kad se poziva na tradiciju. Bez teologa valjda i ne bi bilo vjere! I sva sreća da se iza teologa koji se sruši u herezu, namah javi novi koji herezu prokuži! Nad vjernicima bdije teolog, a on je preko mistike u vezi s Bogom ... Tu je i službena Crkva, koja ljubomorno čuva Blagovijest! Tu je jamstvo Duha Svetoga, koji se skriva iza svih definicija što ih je istesalo ljudsko mučno nastojanje.

Uzmimo da teologija i može nešto s činjenicama, kao što je pojava povijesnoga Krista i sudbina židovskog naroda. Bile bi to nekakve objavljene »danosti«. Ali što da uradi s objavom o presvetom Trojstvu? U Svetom Pismu je nema kao »činjenice«. Sad u pomoć skače tradicija. To vam je uzakonjena kasnija teologija. Ona će sve prožeti nekom logikom, kako bi postalo razumljivim ... Jeanson to naziva »se mordre la queue — gristi si rep«. Kad bi se teolog mogao negdje susresti s »misterijem«, nešto bi se spasilo. Ali sva je teologija bijedno povijesno taloženje. A ne znamo da je ijedan takav nataložen sloj nauke bolji od prvašnjega. Teolog se stalno hvata za druge teologe, računa neumorno s tuđim doumcima. I sve pretvara u još suptilniju i racionalistički nesnosnu strukturaciju. Nema tu dijaloga s Riječju, nego s teolozima. A što ako budu poput velikog Origena osuđeni, a to znači dvaput mrtvi?

Naučili su teolozi lukavo izmicati. Pitajte ih: Čemu teologija kao znanost? Odgovaraju da je nužna. Navaljujete: Da li je moguća? Gledaju vas u čudu. Kako ne bi bila moguća, kad postoji! I što sad možete? Nisu bolje prošli kroz filter logike ni tumači svetog Pisma. Oni u njemu pronalaze sve potresne teme. Svijet, Bog, duša, besmrtnost ... sve je tu. Zanimljiva metafizika, primjećuje Jeanson, kad odmah na početku, in principio, u prvom izvještaju govori o nestvorenom i stvorenom biću, ma da ni o jednom ne zna zapravo ništa ...!

Kršćani povijest, stvarnost

Okrenite duh za nekoliko stupnjeva od teologije prema stvarnosti. Vidjet ćete kako vjernici poput noja turaju glavu u pijesak, dok je vjera sve uprljala. Čovjeka je bezobzirce otrgla od zbilje. Mjesto da opiše male i jadne ljude, pune straha pred životom i pred smrću, vjera pjeva litanije o »potpunoj spoznaji svega«, o najčudnijim pojmovima, koji sa životom i bijedom nemaju veze.²⁸

Eto vas uz to u pravom darbaru vjerskih izjava. Protestanti, kao Roland de Purry, ne traže za vjeru ni »religioznog osjećaja ni ljudske mudrosti«. Protestant Molécot kopa između vjere i razuma još dublji ponor nego Daniélou ili Tresmontant. Duméry, poznat radi okapanja sa Svetim Oficijem, ne želi Boga, koji bi bio šozistički bliz i ujedno arsenal otrcanih vjerskih istina. Kako ćete se u tome snaći? Jeanson priznaje, i to je važno, da nikad nije produbio svoje ideje o Bogu. Ona mu je još iz katekizma i prvih metafizičara ostala bljutava i neprobavljiva. Možda baš ta izjava sve tumači.²⁹

Što je napokon s Kristovom zapovijedi, da misao bude protivna svijetu, a da se ipak širi u svijetu? Ako bude kao »nesvjetska« ljudima neshvatljiva, ne će li odbiti ljude? Ako primi pojmovne oblike od svijeta, ne će li se razvodniti? Nisu li te oprečnosti mučile i Pavla? Nije li on, spomenimo kao primjer, upravo zbog toga okrenuo naglavce Kristov postupak prema ženi?

Crkva je ušla u svijet. Stisnuše je u povijesni klanac. Postala je svijetu bliža — ali Kristu dalja. Njena je zaručnica vjernost i z d a l a. Upala je u »apsurdnu laž rođenu iz racionalizacije misterija«. Odveć se je služila trojanskim konjem da prodre među protivnike. Jao, sad se ne može otresti njihova oružja! I kako sama Crkva kameleonski postupa, jučer Galilej, danas Teilhard! Kad je bila iskrena? Stalna je u njoj samo jedna želja: da zavlada svijetom. Nisu li katolici roblje, za koje vrijedi riječ de Purrya, da su »slobodni potrošači koji svi moraju jesti u istom restoranu«? Ili je bolja napomena Lestrigantova da si ipak mogu spremati jelo prema vlastitom receptu?³⁰ Poznati su razni tipovi pobožnosti, razne teološke i duhovne škole, koje su se kroz stoljeća bratski klale ... Iz svega toga rađa se u Crkvi čudovište, koje bi moralo pomiriti sve nelogičnosti, a zove se: evolucija dogme! Njen je kriterij potreba Crkve, potrebe ljudi, a to se, znamo, prenamlo mijenja. Što da od svega toga nevjernici usvoje? Zato završna ocjena vjere glasi: sektaštvo i nedosljednost, što strepi pred logikom i baca se nerazumljivom frazeologijom u naručje objave! Tamo je sve tajna, zato vjernici ne moraju ništa misliti! završava Jeanson.

Prije no što Jeansonu nešto odgovorimo, pogledajmo što mjesto ove »otrčane i bljutave« vjere unosi on u svoj katekizam. Njemu je, kao i svakom normalnom čovjeku jasno, da se bez neke vjere ne može disati, ko što se ne može živjeti bez nade i bez ljubavi. Egzorcizam Boga ne ubija, nego zamjenjuje. Nevjernici imadu, rekosmo, svoje dogmatike i moralke, svoje liturgije i pastoralke. U svom Zaključku Jeanson iznosi rukovet rečenica, koje tvore njegov Credo.³¹ »Je crois ...« Zvuči donekle kao Zolin »J'accuse ... Optužujem«. »Ako moram odrediti svoj vlastiti Credo, reći ću ... ovo: Vjerujem da nema ni Boga

28. Ovaj dio auctor obrađuje počevši od 50. strane pa dalje.

29. NAV. DJ. str. 54.

30. NAV. DJ. str. 60.

31. NAV. DJ. str. 181.

ni Đavla s onu stranu ljudi, ni Dobra ni Zla, ni Istine ni Zablude. Vjerujem da svaka religija postaje protuljudska, da svaka moralka želi čovjeka demoralizirati.« Ne prepisujemo tih dviju mračnih stranica, gdje su utihnule sve bljeskovite riječi, gdje su umrle sve utješne misli. Uzmite samo ovu tvrdnju: »Vjerujem da moramo postojati sami sebi, dati svome životu smisao živeći ga; vjerujem da nitko od nas nije ništa niti išta posjeduje, ali da zajedno možemo sve«. (Mogli bismo to izreći i ovako: Vjerujem da moramo kao ništice biti zadovoljni što smo zajedno još veća nakupina ništica, pred kojima nema pozitivnog znaka ni broja.) Jeanson vjeruje da je pretvaranje majka svih kreposti, dok je jedina prava krepost potražnja slobode za se i za druge. Apsurdna napast grijeha kvari ljude do srži. (Glavni princip djelovanja bit će: neodgovornost, jer je glavni status života: besmisao.) U tom stilu vjeruje da smo rođeni nevini i da moramo naprijed, makar ne znali ni zašto ni kamo . . . Da je svijet jedan, bez gospodara, a sve je drugo samo prikaza . . . Da je bolje suzbiti nasilnika nego oprostiti krvniku . . . Da nepravdu treba suzbijati do smrti (ali što je nepravda? da ga potihno zapitamo) . . . Da onoga, koga ljubimo, zapravo preziremo . . . Da užitak moramo hvatati gdje ga nađemo . . . tjelesni je ravan duhovnome, nada sve je poželjan seksualni . . . i slično. Mora li pronaći vjerovanje u nešto nadnaravno, tada je to vjera u čudesnu moć, koja djeluje u povijesti i kojom čovjek nadvladava svemir. Svijet bi valjda mogao jednom proizvesti i bogove, ali samo preko čovjeka. Na taj bi se način ljudi približili božanskomu, i možda se oslobodili svih bogova.³²

KRATKI RAZGOVOR S NEVJEROM

Nije lagan. Teško ga je započeti. Mnogo teže voditi. Najteže uspješno dovršiti. Ali je zanimljiv. Ako se sporazumimo što koja izreka mora značiti, ako ustanovimo doseg i širinu pojmova; ako se zakunemo na logiku i poštenje u samom dijalogu; ako ne idemo za taštım nadmudrivanjem, tada se možemo ljudski porazgovoriti. Prije svega zato, jer smo ljudi. U svima nama progovara naš iskon, naše prapočelo, nešto zajedničko u nas duboko skrito, razraslo kroz našu pamet i volju i srce. Zbog toga svi nosimo želju za srećom u srcu, opomenu za djela u savjesti, stid i prijekor na obrazu.

Stegnimo sve na bitne napomene. Možda samo na tri. To su: pojam Boga, pojam čovjeka, pojam Kršćanstva. Naša se religioznost oko toga vrti i na tim se pojmovima opravdava ili lomi.³³

Jeanson veli da je pojam o Bogu »apsurd i nemogućnost«. I mi velimo da je taj pojam nemoguć, ako Boga shvatimo kao apsurd. Ako Boga vežemo na lanac kao svemirskog Redatelja i čuvara; ako ga karikiramo glupim i ograničenim sličicama; ako od njega tražimo da nam bude sluga, a ne Prapočelo i Uvir; ako ga se hvatamo samo kad nam je zlo, a bacamo ga u zaborav čim smo si donekle dovoljni . . . onda je to Bog teške karikature i u sebi nemoguć.

32. Za razliku od Bergsona, koji završava svoje djelo *Deux Sources* . . . tvrdnjom (ili hipotezom!) da je našem planetu suđeno, da proizvodi bogove — Jeanson na 183, i posljednjoj stranici svoga djela drži, da će čovjek pokopati sve bogove.

33. Tko želi pitanje sam sebi i drugima odgovoriti na sva pitanja koja iznosi Jeanson, neka posegne za kojom dobrom Teodicejom (Descoqs, Rabeau, Jolivet) ili za skupnim kakvim djelom (ko što je *Dio nella ricerca umana* pod uredništvom G. Ricciotta; *Essai sur Dieu, l'homme, l'univers*, što ga je uredio i izdao J. de Bivort de la Saudée.)

Jeanson se ljuti što je pred Bogom u neprilici. A ne srđi se što je u neprilici pred svakim bićem. Šokira ga što je Bog tajna. A ne mrmlja što je sav svijet i svaki atom tajna... Nas uistinu zanima, a što nije tajna? Nije li najveća tajna, odmah na ulazu u pitaonicu: kako to da možemo pitati? Nešto shvatiti? Nad nečim se čuditi? Nešto istražiti i nešto doznati? Nije li tajna taj red i zagonetna »harmonia praestabilita« u elementima prirode, u moćima duha? Nije li potresna tajna shvatljivost svijeta? Što u svijetu nije tajna? Rođenje? Život? Smrt? Dobrota? Ne recite da su to paradoksi.³⁴ To je tako. Samo se pred svim tim ne zaustavljamo, gurani površnim i grozničavim životom, kao ni pred pitanjem: kako dišem, kako probavljam, kako sumnjam i kako se radujem...

Ako je Bog tajna — nije Nemoć, nije Nemogućnost, nije Ništa, nije Nepoznanica. Prije trideset godina doznali smo neke detalje o elektronu, ali je mezon bio još tajna. Prije sto godina bila je obnova tkiva nepoznata, danas nam je u mnogočemu nepoznata funkcija i hormonalna struktura žlijezda. Može li racionalizam zaniijekati djelovanje žlijezda i prezirno okrenuti misao od nepoznanice elektromagnetskih polja? Stvarnost je otkriće time što za nju znamo. Znati o nečemu sve — ne ćemo nikada. Einstein je zgodno kazao da bi potpuna spoznaja jednog atoma značila potpunu spoznaju čitava kozmosa. Sve je povezano, sve se drži, sve je u odnosima. Znali mi to ili ne. Čim smo pomakli jedan foton, sve se u svijetu izmijenilo u odnosu prema njemu. Sve je drugačije... Teorija indeterminizma ne mora rovatiti u dubinu materije. Svaki pomak na svijetu sve mijenja...

Htjeli biste da Bog jedini bude savršeno poznat, potpuno otkriven. Kako bi to bilo moguće? I što bi on tada bio? Ne bi li se time svrstao u red stvari i stvorova? Ma kakve slike iz prirode ili duše primjenjivali na njega, on ih sve nužno otersa i diže se daleko iznad njih. Njega možemo pomišljati, ne možemo ga predočiti. A misao o njemu govori skromno da je Pravrelo Duha i Pramisao svega. Za Boga nema slike u svemiru. Ima samo slika njegova plana, postupka, uređenja, vodstva, zaštite i brige. U tim slikama prepoznamo s Linnéom, da je i On — nevidljiv — zbiljski nazočan. No u samo bistvo Božje ne ulazimo preko elementarnosti niti se uvlačimo kroz kakav prozor svemira. Boga može dirnuti jedino osobnost i sloboda, ličnost i otvorenost čovjekova. Naša nutrina. Jer se tu pronalazi presveta sličnost, koja u svemiru radi svojih dimenzija nešto znači. Sličnost po duhu, koji i u nama prerasta svaku materijalnu zonu, svako vremenito kidanje. Nada sve sličnost po ljubavi, koja se protivi egoizmu i sama postaje darom poput Boga.

Bog se skriva, i mora se skrivati u svim slikama ovoga svijeta. Inače bi bio predmetan, nemoćan, promjenljiv i upitnik poput svijeta. Virio bi u lancu bića kao kakva ledena svemirska himalajska glavica. Ali ne bi bio neovisan i potpun, savršen i poželjan, bliz i duboko zazivan ljudskim srcem. I, eto, najljepše

34. Moderni istraživaoci redom se čude četvrtoj zagonetki svemira, za koju reče Du Bois Raymond svoj Ignoramus... »Odakle i što je smisao, red i svršnost u svijetu?« Jeans, Eddington, Whiteker, Marconi, Pupin, Millikan čude se jednako kao i »otac« valno-korpuskularne teorije svjetla L. de Broglie. On reče, da su učenjaci enigmatičari, koji odgonetavaju zagonetku svjeta — svaki po koju riječ ili slog. No da je Netko nije sastavio, ne bi imali što odgonetavati! Veli izričito (Physique et Microphysique, 1947. str. 229) »da se ljudi ne čude dosta, kako to — da je neka znanost uopće moguća!« Einstein reče slično (Physik und Realität): Vječno neshvatljivo u svemiru jest upravo — sama njegova shvatljivost! Odatle uvjerenje, da je svemir jedan, da je sistem znanja o njemu moguć, jer je sav svijet — kaže J. L. Destouches — »pensable et traduisible en formules mathématiques«, pa čovjeka sili na razmišljanje. Na isto dolaze J. Ullmo, J. Piaget, Gonsseth i drugi.

je to da nevjernici misle na njega. Govore o njemu. On im je veliko pitanje. I žude za njim, ako ga se ne boje. Otkrivaju ga, čim povjeruju ljubavi. Spontano. U času, kako reče sveti Augustin: Treba da ga poželiš i s njim si! Ljubav je naime njegov autentični govor. Jeansonu je taj govor trpak i neugodan. A pred ljubavlju moramo postaviti ne samo kritiku nevjere, nego i kritiku svoje vjere, čim se vjera ogradi u ledeni sistem pojmova, kristalnih i kantovski čisto određenih, postaje i naš Bog leden i omeđen. A on to nije. Njegovo je carstvo Beskraj, u najpotpunijoj osobnoj slobodi, koje ne možemo zaniijekati, jer je svjedočanstvo pred nama. To je svijet. Svijet, ma koliko bio mračan i slab, ma kako neuravnotežen i rascijepkan, ma kako zao i griješan, ipak svijet u kome se rađa svjetlo, vide se duhovna sunca, osjeća duhovna radost. I to je dosta, da sve ne proglasimo tamom, očajem i besmisлом. Dosta, da potražimo Praizvor sjaja, čežnje i ushita.

Može tkogod živjeti skriven u podrumu (u kakvoj suvremenoj Platonovoj spilji!) i ne želi gledati kroz prozorčić, nego ga još jače prlja i zamračuje, pa zatim više da nema ni dana ni sunca. Ako je u našu kozmičku noć došao Netko, osunčan svjetlom Istine, Dobrote i Ljubavi, pa nam objavio taj nefaljeni sjaj i Otkrivenje, zašto bismo morali i dalje ostati u podrumu svoje predrasude i svoje tuge?

Naš je Bog: Osoba. Misao, ali plodna. Srce, ali otkrivno. Ljubav, ali darovana. Zato nema neshvatljivosti koja bi ga ništila. Jer je neshvatljivo samo ono, što je nemoguće. Ljubav i Istina nisu nemoguće. Moraju postojati prije nego mržnja i neistina. Inače ne bi bilo nikakve razlike između njih. I mi ćemo Boga tražiti upravo tu. Drugdje ima njegovih tragova, dok je u Istini i Ljubavi njegov dah. Tu je on sam, prisutan kao sunce u zraci svjetla, kad nas ujutro s radošću budi. Bog je Duh, i vidan je čistom oku duha.

Prešućujemo »službene dokaze« za Boga, dokaze iz makrokozmosa, mikrokozmosa i diakozmosa. Iz svijeta, čovjeka i povijesti.³⁵ Izvadimo samo Čovjeka i pokažimo kakav je to demanti Jeansonove antropologije. Za njega je čovjek osnovno protivurjeđe. Zato je čovjek neprotumačiv besmisao. Čovjek je, veli izričito, ništa. No zajednica ljudi je sve! Goethe bi mu odgovorio da milijuni ništica bez pozitivne veličine, zbrajane ne znam kako, ne će dati ništa. Čovjek je, prema sartreovskoj shemi, Nebiće. U to vjeruje sva egzistencijalistička nevjerna škola. Čini se da radi toga izlazi sve više iz mode. I sam je Sartre presaldumio, prešao u drugi tabor. Tamo se nada pronaći barem nešto, ako ne — sve. I on je čovjek!

Čovjek je po sebi najveći demanti nevjere. Oduvijek. Posvuda. Čovjek — ens religiosus — koji se svaki dan budi pred novim prospektom, novim uzdahom, novim željama. Svaki čovjek. Time priznaje u sebi ono, što je veće od njega. Što ga pascalovski nadilazi (»čovjek neizmjereno nadilazi čovjeka!«), i

35. Osnovni je dokaz, gotovo claudelovski sočno, izrečen jednostavnom izrekom: Nešto postoji, dakle Bog postoji! Stvar je jasna iz temeljne dileme: Nešto postoji ili samo od sebe, po sebi i zbog sebe — onda je Bog. Nešto postoji ovisno o biću, koje je samo po sebi dovoljno i sebi i drugim bićima — onda je to Biće Boga. Dakle — Bog postoji.

No mislioci nanizaše — razdrobivši dokaze na razne redove — mnogo različitih argumenata. Iz metafizičkog, moralnog i fizičkog reda; sveti Toma — znamo — svodi sve na pet »puteva«, koji rezultiraju u dvije točke; pokret — red: uzročnost i nenužnost svega na svijetu. Svakako u sva tri poznata svijeta (svemira, čovjeka i povijesti) rezultira, da Bog mora postojati. Inače ne razumijemo niti konkavne niti konveksne strane bića — niti njegova »uzdaha«, recimo s Pavlom, niti njegova »uzrasta i poretkas«. Nemoć stvorenja traži jaku ruku pod svime i nad svime; poredak i ljepota — traži misao i moć, koja je sve misaono ostvarila. Bez prvotne Misli sve ostaje bez Smisla.

što jasno ocrtava sartreovsku želju da bude bog! Želju, da bude neoskvrnuto sretan. Neki to zovu egoizmom. Mi znamo da je to čovjek. On želi da bude više no što jest, bolji no što jest, svakako sretniji nego što jest. Sva se ljestvica njegovih vrednota mjeri skalom sreće. Sve je u životu upravljeno prema njoj. Ako sreća izmiče, ili ne dolazi, bezvjerici plaču baš kao i vjernici. I svi se okreću da je pronađu. Znači, svi traže njen razlog. Njenu domovinu. I nju tamo, gdje je zauvijek nastanjena. Mislim da buduće čovječanstvo ne će u tome zanijekati prošloga. Kad je naša volja, volja za uspjehom i srećom, volonté voulante Blondelova, tako jaka da uvijek započinje iznova i ako se razočarala, znači da je motor u nama jači od neravna puta pod nama. I povijest se ne može zaustaviti bilo čijim jeftinim riječima, da čovjek nema cilja, da čovječanstvo nema smisla, da smo samo ispraznost . . .

Vjeru ne donosi samo ta očita pozivnica naše naravi. Vjera se rađa na razmeđu i granici između čežnje i smrti. Tu se pronalazi Bog. Beskraj i konac, neizmjerljivo i ograničeno, kreću u svome sudaru iskru povjerenja u nešto nadljudsko, nadzemaljsko, nadpovijesno. Tog sukoba naše želje i nemoći, priznaju i protivnici, ne rješava nikakav sustav. Čovjek nikad ne može sam po sebi, ni uz pomoć drugih ljudi, smrtnih poput sebe, prerasti iz dvodimenzionalnosti u trodimenzionalnost. Nitko još nije mogao nikakvim ljudskim »Sezame otvori se« ni pojedincu niti zajednici, koji se muče zasebno i propinju historijski, otvoriti puta u Besmrtnost. A to je jedino za čim čovjek čežne, govoreći s Nietzscheom da žudi za vječnošću, za dubokom, dubokom vječnošću . . .!³⁶

Osim Boga i Čovjeka — evo i trećeg demantia Jeansonove nevjerne vjere. To je kršćanstvo. Točnije, to je Krist. Ispustili smo Jeansonovo poglavlje o Kristu. Ono je neuspjelo, u sebi razdrto i nesigurno. Krist našeg subesjednika frapira, ali samo časkom. Brzo se počne njime poigravati i ne priznaje mu apsolutnog primata među ljudima. Kršćanstvo, baštinu Kristova duha, zatvorio je hotimično i lukavo u sheme teologije. Kršćane u poslušno roblje, koje zavode teolozi, kako čusmo.

No i on zna, kao i mi, da kršćanstvo nije teologija. Niti su teolozi uvijek najispravniji i autentični kršćani. To zna svako naše poučeno dijete ili starica, koja ljubi Krista i čovjeka u Kristu, makar ne znala nijedne izreke iz Tome, Suareza ili Daniéloua.

Kršćanstvo se brani iza jedne neosvojive linije, a to je svetost. Žao nam je da se Jeanson nijednom uljudnom riječi ne susreće s našim pojmom i doživljajem svetosti. Ono nekoliko persiflaža u trećem poglavlju i u zaključku mogle bi nekoga navesti na misao, da je Jeanson protivnik dobrote i svetosti. Kršćanska svetost, znamo, nije voljno-dinamični heroizam, koji se može u prkosu i mržnji rušiti na druge. Svetost je golema i neopisiva služba, koja živi po primjeru Djevice i njenog pristanka, od Kristove tragike i posvete Križa, do žrtava i ljubavi naših dana, koje će se produžiti u nedogled. Kršćanstvo ima određeni sustav istina. Ne znam, zašto bi to bio grijeh. Ali se ne veže uz propadljivu riječ, niti uz neki nesigurni teološki doumak, kad je njegov smisao potekao iz Besmrtne Riječi, koja jedina opravdava i Božji postupak prema nama i naše povjerenje prema njemu.

Ne opravdavamo zla u našoj kršćanskoj povijesti; ono je posvuda gdje ima ljudi, pa i u neposrednoj blizini Božjoj, za što svjedoči Juda . . . Ne branimo

36. Usporedi prijevod D. Grlića (Tako je govorio Zaratustra, Zagreb, 1962. str. 323.) »užitak rad bi da vječno traje — duboko, duboko u vječnost da traje!«

formula i juridičkih propisa, premda je život ljudske zajednice bez toga jedva zamisliv. Ne branimo nikakvih naročitih pobožnosti, niti plediramo za strogo određenu duhovnost unutar svoje vjere. Ipak znamo da srce u razgovoru s Bogom traži neke određene naglaske i izraze. Mi branimo Krista! Krista, kome pjeva himnu i čovjekovo srce i povijesno zbivanje. Jedno je, naime, sigurno — Jeanson će na to šutjeti, i to nam je žao — sigurno je da je Krist uvijek donosio Istinu umu, orijentaciju i put volji, punina Života srcu.³⁷

Papini napisa na kraju svoje Povijesti Kristove duboke riječi, da gladan misli kako glada je kruha, a žedan da žeda za vodom, dok u srži bića gladuju i žedaju za Kristom! Svi — svi — i oni koji vjeruju, i oni koji govore da ne vjeruju, žude za Kristom. Jer žude i čeznu za Istinom, Pravdom, Ljubavlju, Mirom i Srećom. Zato će, ufamo se, i Kristov sud nad njihovim srcima biti drugačiji no što ljudi misle. Na dnu srca mnogi su nevjernici čeznuli za njim. Tko je kriv da njihove oči nisu ugledale njegova Srca, i da se njihova nevjera nije prometnula u živu i otvorenu vjeru? Ne će li zato odgovarati mnogi kršćani, koji su im Krista predočili više kao Krista nevjere, negoli kao Krista i Boga žive, djelotvorne, spasonosne vjere?³⁸

37. Zanimljiv pokušaj da se kršćanstvo približi današnjoj kulturnoj i povijesnoj konstelaciji, da uoči prepade i nevolje koje čovjeka raspinju; da mu iz svoje autentične dubine daruje spasenje — prema zahtjevima nove civilizacije, atomističke i tehnizirane, predložio je u zanimljivom svome djelu isusovac Klemens Brockmüller (Christentum am Morgen des Atomzeitalters, Frankfurt am Main, 1955.) Želi prije svega razgovor s marksizmom, jer je njegova tendencija najšira i izgledi najpovoljniji. Makar se ne složili sa svim prijedlozima, penuda ostaje.

38. U članku se nismo poslužili odgovorom samoga p. J. Daniélou-a. Izašao je 1964. u travanjskom broju revije Etudes (p. 513—523) pod naslovom: »Zla vjera jednog nevjernika«. Uza sve objektivne činjenice i navode, članak je prilično subjektivno satkan. Time gubi na vrijednosti. Jeanson bi mogao odgovoriti u sličnom tonu, a istina odatle ne bi porasla.